

Geheimen

van Berg en Rijn



Tussen muren en
poorten

Intro

Welkom bij het thema Tussen muren en poorten! Dikke stadsmuren, een Stadhuis met een heuse rechtszaal -het kan niemand ontgaan- Rhenen is een echte stad. In dit thema focussen we ons vooral op de muren en de poorten én op een bijzonder schilderij. De vijand voor Rhenen! Naar goed middeleeuws gebruik is het verhaal weergegeven als een soort stripverhaal met verschillende episodes. Kinderen vinden dat schilderij reusachtig boeiend.

Elk kind op de basisschool in Rhenen, Elst of Achterberg, moet de belangrijkste dingen van de plaatselijke geschiedenis kennen, dat was de wens van de directeuren van de basisscholen. Tussen muren en poorten is echt een thema voor groep 5/6, de doelgroep van het project. Bovendien snijdt het een belangrijk thema voor de plaatselijke geschiedenis aan.

De thema's hebben een vaste opbouw:

1. *Vertelling*. Een pakkende introductie op het thema.
2. *Leestekst*. Bevat de highlights uit deze omgeving en de kern van het thema
3. *Korte opdrachten*. Kun je gebruiken als individuele verwerking van de leestekst, maar nodigen vaak ook uit tot doordenken en discussie. Net wat je wilt.
4. *Kernopdracht*. Is een zorgvuldig ontworpen opdracht waarbij we écht de diepte ingaan. In dit thema is dat het creatief werken met het Middeleeuwse schilderij.

De onderdelen zijn zoveel mogelijk modulair ontworpen. Je kunt dus ook dingen weglaten. Het materiaal kun je binnenkort van een speciale website downloaden. Op die website komen ook filmpjes en verwijzingen naar andere websites. Een goudmijn voor de leerkracht die wil werken over de geschiedenis van Rhenen.

Bij dit thema hoort eigenlijk een museumbezoek. Gewenst is dat elke basisschoolleerling tenminste één maal in het stadsmuseum is geweest. Samen met het Stadsmuseum is een prachtige museumles in ontwikkeling, die aansluit op Tussen muren en poorten én op het andere reeds ontwikkelde thema Schatten en schatzoeken.

Meewerken en meedenken

Al het materiaal is uitgetoetst in de groepen 5 en 6 van de Willem Teellinckschool in Achterberg. Het was fantastisch! Dat zo'n thema leeft bij kinderen kwam overtuigend naar voren. Maar tegelijk is ook jullie mening van belang. De projectgroep stelt op prijs als je het materiaal doorleest en een mini-enquête invult. Na deze ronde wordt de volgorde van de onderdelen en de lay-out definitief vast gesteld.

Met vriendelijke groet,



Werkgroep PEER (Projectgroep Erfgoed Educatie Rhenen)

Doelen

1. Hoe ontstond de stad Rhenen?
2. Hoe ontstonden de muren en poorten van de stad Rhenen?
 - Wat was hun functie?
 - Wat is er bewaard gebleven?

Introductie:

1. Begin met de beelden te laten zien uit de lade *Magazijn Powerpoint Beelden Algemeen op het Digibord*.
2. Daarna op het Digibord de beelden uit de lade *Magazijn Powerpoint Muren en Poorten uit Rhenen*. Vertel de klas dat ze een verhaal gaan horen over een tijd lang geleden. De tijd van de ridders. Vertel de klas dat veel dingen uit dit verhaal echt gebeurd zijn (bespreek nog niet welke).
Woorden die cursief zijn gedrukt worden toegelicht bij de achtergrondinformatie hieronder.

Vertelling

Is dat de *vijand*? Angstig tuurt Mathilde naar de overkant van de straat. Een donkerzwart vierkant gebouw en twee sombere torens. De *Rijnpoort* ziet er grauw en grijs uit in de mist. Lopen daar vreemde soldaten? Daar vlak bij de poortopening? Maar nee, het is de poortwachter met zijn helpers. Eén van hen heeft een groot kleed om zich heen geslagen. Dat zag er vreemd uit. Mathilde rilt. De vijand is vlak bij. Tenminste, dat zeggen de mensen. De Geldersen! Soldaten uit Gelderland! De poorten van de stad zitten nu ook overdag dicht. Mathilde huivert. Wat zou er gebeuren als ze de stad binnenkomen?

‘Ting ting!’ Weer schrikt Mathilde. Is dit de alarmklok? Komt de vijand? ‘Ting ting!’ Gelukkig, Mathilde haalt opgelucht adem. Het is het *kleine klokje* van het stadhuis. Mathilde grinnikt even en ze vergeet haar angst. Dat betekent dat er iemand veroordeeld is! De burgemeesters en de schepenen, de mannen die de baas zijn van de stad, delen ook straf uit. Dat doen ze in het stadhuis, vlak bij de Cunerakerk. Dieven en boeven opgepast! En als de burgemeesters en schepenen je hebben vertelt welke straf je krijgt, laten ze het klokje van het stadhuis luiden. Dan weet iedereen het weer: geen slechte dingen doen, want dan ben je erbij! Mathilde is er trots op. Rhenen is een echte stad. De Rhenenaren maken samen plannen om geld te verdienen en ze mogen zelf allerlei dingen regelen. Maar hoe lang zou dat nog duren met die Geldersen in de buurt?

‘Flatsj!’ Daar glijdt ze bijna uit over een koeienvlaai! Nog net weet ze zich vast te grijpen aan de stenen muur van het huis naast haar. Met een duw tegen de muur weet ze weer overeind te komen. Even tast ze naar haar *trip*: een soort sandaal met een houten zool en leren riempjes. Die sandaal zit over haar schoen en nu is één van de riempjes losgegaan. Goed dat zij ze aan heeft! De boeren uit de omgeving zijn ook bang voor de Geldersen. Met hun koeien, schapen en varkens zijn ze de stad binnengekomen. Bij de molen, waar niet veel huizen staan, is het een drukte van belang met al die beesten. De straten liggen vol modder en poep. En iedereen wacht vol spanning af of de Geldersen komen.

Waar zou Reinoud zijn? Haar vriendje zal vast ergens bij de muur zijn. Om naar de wachters te kijken, of misschien even over de muur te turen. Ze rent een paar straten door. Ah, kijk, daar ziet ze hem al. Samen met een paar andere vriendjes probeert hij tegen een stapel stenen op te klimmen. Ja, kijk, daar staat hij al bovenop! Hij zwaait rond met een tak en raakt bijna één van de vriendjes. “Jullie zijn de Geldersen”, brult hij, ‘Ik ben van Rhenen en ik ben onoverwinnelijk! Hij zwaait de tak nu met beide handen boven zijn hoofd, alsof het een groot slagzwaard is. Ondanks alles schiet Mathilde in de lach.

‘Reinoud’, plaagt ze, ‘Reinoud van Gelre!’ Ja, dat is waar, dat weten ze allemaal. In Gelderland was een hertog die Reinoud heette. Rhenen hoort bij Utrecht, bij de bisschop. En Gelderland, Gelre is het land van de vijand. Reinoud zwaait weer met zijn stok en juist als hij een diepe hap adem haalt om weer wat te brullen, stort de steenstapel in. Op zijn rug rolt de onoverwinnelijke soldaat naar beneden.

De vriendjes lachen, maar Mathilde schrikt. *Stenen zijn duur*. Rond de stad staat een grote stenen muur en in de stad staan veel stenen huizen. Daar is Rhenen heel trots op, maar dat heeft ook veel geld gekost. Stel dat er stenen kapot gaan! Maar Reinoud trekt zich er allemaal niet veel van aan. ‘Kom mee’, roept hij, ‘we gaan de vijand te lijf!’ En samen rennen ze langs de muur. Plotseling stuitert er iets vóór Reinoud langs. Het lijkt wel een bal. Een opgeblazen *varkensblaas*! De slager heeft een varken geslacht en van de blaas van het dier een soort bal gemaakt! Zonder na te denken geeft Reinoud een enorme schop tegen het ding. De varkensblaas schiet met een rare boog omhoog en verdwijnt over de muur. Even staat Reinoud verbluft te kijken maar dan komt er vanuit de zijstraat een klein jongetje rennen. ‘Gemenert! Nou istie over de muur’, brult hij. ‘En de slager heeft hem voor mij bewaard en schoongemaakt! Gemenert!’ De tranen rollen over zijn gezicht en hij is helemaal overstuur. ‘Eh, sorry!’ Reinoud hakkelt ervan. ‘Ik wist niet datie van jou was!’ ‘Ik ga hem voor je halen!’ ‘Misschien ligt-ie nog wel óp de muur!’ En meteen draait hij zich om, loert langs de muur naar de wachters in de verte en sluipt bijna op zijn buik tegen de trap op die naar de muur leidt. Die muur is dik, zo dik dat de wachters langs elkaar heen kunnen lopen op de muur. Mathilde houdt haar polsen vast van spanning. Aan de andere kant van de muur zijn de *doornstruiken*. Scherpe prikkelstruiken om de vijand tegen te houden. Als de varkensblaas daarin is gevallen zal hij misschien wel lek zijn! Maar misschien ligt de bal in de gracht. Dat is aan deze kant van de stad een droge gracht, een diepe gleuf waar geen water in staat. Ze ziet hoe Reinoud tussen de kantelen over de muur hangt. Hij gluurt links, hij gluurt rechts. Dan komt hij overeind en roetst weer van de muur. ‘Ik ga buiten de stad kijken! *De Bergpoort is dicht*, maar het klinket is denk ik wel open!’ Mathilde begrijpt hem. In de grote stadspoort, die nu dicht is, zit een klein poortje waardoor je naar buiten kunt, als je flink bukt en de wachter ‘m voor je open wil doen.

Wat aarzelend rent ze achter de kinderen aan. Is het nu wel verstandig om buiten de stad te gaan? Daar is het poortgebouw van de Bergpoort. Wat vreemd! Er staan twee paarden voor en het lijkt wel of die vastgemaakt zijn aan een wagen? ‘De poort staat open’, schreeuwt Reinoud naar achteren en dan opgewonden: ‘Oei! Er zit een wagen met stro vast in de poort!’ Nu ziet Mathilde het ook. Een wagen met stro is te hoog opgeladen. Nu zit hij aan de bovenkant vast in de poort! De wachters rennen heen en weer en schreeuwen bevelen. Natuurlijk, de wagen moet uit de poort, want dan kunnen de poortdeuren weer dicht! ‘De wagens zijn van Jacob Tuk’. Hij wil hooi voor zijn beesten in de stad brengen. Hij vroeg of de poort nog even open kon’, hoort ze nog iemand zeggen.

En dan gaat alles plotseling heel snel. Van buiten de stad klinkt een enorm gebrul. Zwarte harnassen komen in de poortopening en schieten langs de hooiwagen. Speren blinken! *De wachters schreeuwen van schrik*! Vrouwen gillen! ‘De Geldersen!’ ‘Verraad!’ Even staat Mathilde stokstijf, dan rent ze! Ze vliegt over de keitjes! Haar lange rok tilt ze op om nóg harder te lopen! Het gebrul achter haar geeft haar vleugels. In paniek schiet ze een zijweg in, nog één. Ze rent in het wilde weg. Ze ziet niet eens de grote kanjerstenen van de prachtige Cuneratoren. Ze rent in het wilde weg.

Plotseling gaat er een deur open. Een vrouw in een grauwe mantel wenkt haar. ‘Kom!’ Wild rent Mathilde de deur binnen en gelijk doet de vrouw de deur dicht. Met twee zware schuiven sluit ze de deur af. Dan ziet Mathilde pas waar ze is. In het *Agnietenklooster*! Ze kijkt in een vriendelijk gezicht. ‘Ben je zo geschrokken, m’n kind’, zegt een warme stem en ze voelt een arm over haar schouder. Dan barst Mathilde in snikken uit. ‘Huil maar even’, zegt de stem. ‘Kom maar!’ Door haar tranenfloers ziet Mathilde een deur en dan een ruime kamer met een tafel. Daar zitten de zusters. Zacht klinken hun gebeden en angstig luisteren ze naar de geluiden buiten. De vijand in de stad! Hoe zou dat aflopen?

Nu hoort Mathilde ook weer het gebrul in de verte. 'Martha, ...moeten we...', bibbert een kleine zuster – en de grijzige kap over haar hoofd heeft trilt mee-, 'zullen we in de *ondergrondse gang* gaan zitten? Daar vinden ze ons vast niet...' O ja, daar heeft Mathilde wel eens van gehoord. De zusters van het klooster kunnen via een ondergrondse gang naar de Cunerakerk, om daar de kerkdiensten bij te wonen. 'Ook daar kunnen ze ons vinden, als ze willen', klinkt de stem van de zuster die de deur voor Mathilde heeft open gedaan. Ah, die heet dus Martha! Martha kijkt de zusters rustig aan: 'Maar als er van jullie zijn die dat graag willen, mag je naar de ondergrondse gang gaan' Een paar zusters staan haastig op en met ruisende rokken snellen ze weg. De anderen blijven zitten.

Het gebrul klinkt nu vlak bij. Mathilde zou wel onder de grond willen kruipen. Naast haar klinkt Martha's heldere stem. In een floers ziet ze dat de zuster leest uit *een boek*. Zo rustig en kalm dat Mathilde er zelf ook rustiger van wordt. Langzaam dringen de woorden tot haar door. Het gaat over een stad. Het nieuwe Jeruzalem! Die stad ziet er prachtig uit. Edelstenen, paarden, goud! God maakt die stad. Misschien is het wel de hemel, denkt Mathilde. Het is er licht, altijd licht. De poorten staan altijd open, want daar is geen nacht meer, geen moeite, geen verdriet. Geen vijand is er meer. Even voelt ze in haar hart een steek van diep verlangen. Naar dat mooie, grote waarvan ze hoort. Ze haalt diep adem. Het gebrul op straat is zachter geworden.

Martha doet het boek dicht en ze kijkt de kring rond. 'Het ergste gevaar lijkt voorbij te zijn, gelukkig!' Buiten praten nu ruwe stemmen en iemand lacht hard. Plotseling schuift Martha haar stoel met een ruk naar achteren. Haar ogen fonkelen van boosheid. 'Ook nog lachen...! Ons zoveel angst aanjagen! Wacht maar, ik zal ze de waarheid eens zeggen!' En ze stuift naar de deur, zo snel dat ze al weg is voordat iemand iets kan doen. Mathilde kijkt geschrokken naar de zusters. Ze ziet dat ze de zusters ook geschrokken zijn. 'Wat moeten we doen', klinkt een bevende stem, 'dit is gevaarlijk!' 'Ik ga met Martha mee!' 'Ik ook!' Twee vastberaden zusters snellen naar de deur en ook Mathilde loopt mee. De buitendeur staat open en zuster Martha staat kaarsrecht voor een paar Gelderse soldaten. Mathilde ziet hun borstharnassen en hun ijzeren helmen. Ze kijken naar Martha: onverschillig, spottend. Maar ze doen niets en die ene soldaat, die zo hard lacht, lijkt toch wel een beetje verlegen. Ze praten wat tegen Martha, halen hun schouders op en lopen weg. Martha kijkt ze na. Fier recht op en met een rood gezicht van boosheid.

Dan kijkt ze naar de andere zusters en naar Mathilde. 'Jij wilt misschien wel graag naar je ouders?' Mathilde knikt. Naar pappa en mamma! Wat zullen die ongerust zijn! Maar ze kijkt ook bang rond. Ze durft echt niet door de stad te lopen met al die vreemde soldaten! 'Ik breng je!' Martha's stem is kordaat. 'Laat ze eens wagen om... dan zál ik ze!' Ze slaat een stuk van haar mantel om Mathilde's schouder heen en zo lopen ze samen door de stad. Mathilde dicht tegen Martha aan. Achter luikjes en raampjes gluren bange gezichten, maar de eerste deuren zijn al open en hier en daar staan de eerste burgers al met elkaar te praten. De Gelderse soldaten die ze onderweg tegen komen letten niet op hen. Nog even... en dan zijn ze bij haar huis aan de Weversstraat. Wat zullen pappa en mamma *blij zijn*!

Afsluiting:

Vraag de kinderen om uit te leggen wat er nu gebeurde bij de poort met die hooiwagens. Snappen ze de list van Jacob Tuk en de Geldersen?



Leestekst Tussen Muren en Poorten

Vroeger lag er om de stad Rhenen een stenen muur. Helemaal rond de stad. Je kon de stad alleen binnenkomen door één van de poorten. Je mocht niet zo maar een muur bouwen. Daarvoor moest je het *stadsrecht* krijgen van de baas van het land (de *landsheer*). Rhenen had dat stadsrecht.

Bij het stadsrecht hoorde ook dat de burgemeesters en de schepenen recht mochten spreken. In het stadhuis was de rechtbank. In Rhenen mocht ook *markt* gehouden worden. Veel spulletjes werden met boten over de *Rijn* naar Rhenen gebracht. In Rhenen werden ook veel spullen gemaakt. *Er is veel geld verdiend*. Steen is duur en in de stad stonden veel stenen huizen. De burgers van Rhenen waren daarom best trots op hun stad.

Rhenen hoorde bij Utrecht. Daar was de *bisschop* de baas, een belangrijke man uit de kerk. Bij Wageningen begon het land van de vijand. Wageningen lag in Gelre, in Gelderland zouden wij zeggen. Hun baas was de *hertog van Gelre*. De hertog en de bisschop maakten vaak oorlog. De hertog van Gelre had sterke legers die Rhenen vaak veroverd hebben. Gelukkig gingen de soldaten uit Gelre telkens weer weg.

Een sterke muur om de stad was dus belangrijk. Die muur was zo dik dat er een breed pad over liep. Als je op de muur stond kon je jezelf verstoppen achter de kantelen. Er zaten ook spleten in de muur. Met je pijl en boog kon je door die spleten schieten op de vijand. Vóór de muur stonden struiken met scherpe stekels, dan had je nog een klein muurtje en daarvoor was een diepe gracht. Meestal stond er geen water in die gracht. *De aanvallers moesten dus eerst door de gracht, dan over het kleine muurtje, door de prikkelsstruiken en dan over de grote muur*. Dat viel niet mee!

De poorten waren grote gebouwen. Ze hadden ronde en vierkante torens. Er was een ophaalbrug. Er waren poortdeuren aan de binnenkant en aan de buitenkant. Er was ook een hek met tralies. De *Westpoort* lag aan de kant van Elst, vlak bij de herberg 'De koning van Denemarken'. De *Bergpoort* lag aan de kant van de Grebbeberg. Als je vlak bij snackbar Colijn bent, kun je nog iets van de muren van de poort zien. Dan was er ook de *Rijnpoort*. Die lag in de buurt van het Stadhuis. Aan de kant van de *molen*, die hoog op de oude muur staat, was geen poort. Jammer dat er zoveel van de poorten en muren van Rhenen verdwenen is!



Woon je aan de weg 'De Dijk' in Achterberg? Dan hoorde je vroeger bij het kasteel 'De Horst'. Dat stond vroeger aan 'De Dijk'. Als de vijand kwam moesten jullie helpen het kasteel te verdedigen. Er



kwamen vaak belangrijke mannen in het kasteel, de bisschop van Utrecht bijvoorbeeld. Het kasteel had een brede woontoren en een muur met een poort. Ook was er een klein kerkje. Misschien zag het er wel ongeveer uit zoals de ruïne op de foto. Jammer dat er niets meer van het kasteel over is. Wel kun je in Achterberg nog een donjon zien, een huis met sterke

muren. Een soort mini-kasteeltje! Zoek de boerderij *Stuivenes* maar op. Cuneraweg 132 Achterberg!



Voor de Leerkracht

Uitleg bij de vertelling

Stadsrecht/landsheer: Rond 1250 kreeg Rhenen stadsrechten, van haar landsheer de bisschop van Utrecht. Ze mocht een eigen bestuur en een eigen rechtspraak oprichten. Burgers van Rhenen mochten alleen door de rechtbank in Rhenen terecht worden. Ook mocht de stad een eigen zegel voeren en kreeg ze vrijheid van tol in Utrecht. De stad mocht muren bouwen, mocht gruit (grondstof van bier) verbouwen en mocht een tijd lang tol heffen en munten slaan. *Stadsrecht breekt landsrecht.* Onvoorstelbaar in deze tijd dat een stad zoveel autonomie had: de rechten van de stad gingen vóór het landelijk recht. Het stadsrecht bracht overigens ook verplichtingen met zich mee. Zo moest de stad verplicht soldaten leveren aan de bisschop van Utrecht en jaarlijks een geldbedrag aan hem afdragen.

Markt: De huidige markt bij het oude stadhuis in het centrum heette vroeger vismarkt. Rond 1552 kreeg Rhenen ook het recht om een paardenmarkt te houden. De straatnaam Paardenveld herinnert hier nog aan.

Rijn: De Rijn stroomde tot ongeveer 1200 langs Kesteren en Lienden en dus níet langs Rhenen. Doordat er geen kribben in de rivieren lagen kon hun diepte erg variëren. In de buurt van Wageningen was de Rijn zelfs doorwaadbaar! Omdat er geen oeverbeschoeiing was, kon de rivier gemakkelijk aan de oevers knagen, zich verbreden, of langzamerhand een andere route nemen. Dat gebeurde in de Middeleeuwen. Tijdens hoogwater vormde zich langzaam een geul langs Rhenen. De Rijn bestond nu uit twee stromen: de Oude Rijn langs Kesteren en Lienden en de nieuwe geul langs Rhenen. Die nieuwe geul liep een lange tijd vlak langs de stadsmuur. Ten tijde van ons verhaal had ze de huidige loop. De Oude Rijn is in de loop van de eeuw langzamerhand volgeslibd met zand en grotendeels verland.

Veel geld verdiend: De gilden hebben daar een belangrijke rol in gespeeld. In de Middeleeuwen vormden ambachtslieden samen een vereniging, een gilde. Samen spraken ze af hoe duur ze een product zouden verkopen. Op die manier probeerden ze prijsdaling als gevolg van concurrentie te voorkomen. Ook spraken ze af aan welke kwaliteitseisen die zou moeten voldoen. Op deze wijze garandeerden ze de goede naam van de producten uit de stad. De stad kende de volgende gilden: kleermakers, bontwerkers (voor bont in mantels), borduurwerkers (allerlei soorten borduurwerk), kramers (handelaars), schippers, bakkers, schoenmakers, leerverkopers, timmerlieden en bijlhouwers.

Bisschop van Utrecht / Hertog van Gelre: Die waren regelmatig met elkaar in conflict. Vanaf 1495 vielen Gelderse troepen regelmatig het gebied rondom Rhenen binnen. Rhenen kon hierbij geen stand houden. Vier jaar later vielen Duitse troepen uit Kleef de stad binnen. Over deze gebeurtenis is het schilderij gemaakt dat in de lessenserie een prominente plaats heeft. Het origineel hangt in het Rijksmuseum, een kopie in het stadsmuseum. Het schilderij geeft geen precieze voorstelling van de stad en de verdedigingswerken. Alles draait om het verhaal: via de Bergpoort komen de troepen binnen,

er wordt brand gesticht, de Westpoort wordt ook bestormd en in de Cunerakerk vinden wonderen plaats. Alle gebeurtenissen worden tegelijk weergegeven in één schilderij. Daarbij vergroot de schilder wat naar zijn inzicht de meeste aandacht nodig heeft. De Kleefse troepen veroverden de stad, maar de bisschop van Utrecht trok op en wist de inval ongedaan te maken. Rond 1507 waren er weer problemen met Gelre en in 1527 eveneens. In dat jaar vindt de list van Jacob Tuk plaats. Een jaar later verlaten de Gelderse troepen de stad om te vechten tegen keizer Karel V. Die weet Gelre te verslaan en weet de Nederlanden te veroveren.

Opbouw muur: De Middeleeuwse stadsmuur bestond uit de gracht, een voormuurtje, een talud met doorstruiken en een stadsmuur. Aan de Rijnkant stond de gracht vol met water, hogerop was ze droog. In 1528 vat het stadsbestuur plannen op om de stad beter te verdedigen. De stad behoort dan juist tot het machtige rijk van Karel V. Onder andere doordat de toegenomen vuurkracht van de kanonnen de oude stadsverdediging onverdedigbaar maakte. Rombout Keldermans werd gevraagd om een plan te maken. Naar hem is het Keldermanspad genoemd. Hij stelde voor om de oude gracht en de stadsmuren intact te laten en de stad te omgeven door een extra stadsmuur met aarden wallen en een extra gracht. Een enorm project. Van zijn plan is alleen de poortversterking uitgevoerd. De rest van zijn plan vond het stadsbestuur te duur. De Westpoort en de Bergpoort werden versterkt door rondelen. Een rondeel is een verdedigingswerk dat buiten aan de poort geplaatst werd. Ze bestaat uit muren die werden opgevuld door zand. Een klein stukje van het rondeel bij de Bergpoort is later weer gereconstrueerd. In de 18^e eeuw verloor de stadsverdediging elke betekenis. In plaats daarvan kwam er een verdedigingslinie, de Grebbelinie. Aan de Wageningenkant van de Grebbeberg werden dijkjes en grachten aangelegd. Het Hoornwerk. Vanuit dat verdedigingswerk moest een eventuele vijand uit het oosten worden gestopt. In de meidagen van 1940 is hier hevig gevochten. <https://www.grebbeberg.nl/index.php?page=het-hoornwerk-een-verdedigingswerk-waard-om-te-verdedigen>



De ruïne van kasteel Teylingen

Woon je aan de weg 'De Dijk' in Achterberg? Dan hoorde je vroeger bij het kasteel 'De Horst'. Dat stond vroeger aan 'De Dijk'. Als de vijand kwam moesten jullie helpen het kasteel te verdedigen. Er kwamen vaak belangrijke mannen in het kasteel, de bisschop van Utrecht bijvoorbeeld. Het kasteel had een brede woontoren en een muur met een poort. Ook was er een klein kerkje. Misschien zag het er wel ongeveer uit zoals de ruïne op de foto. Jammer dat er niets meer van het kasteel over is. Wel kun je in Achterberg nog een donjon zien, een huis met sterke muren. Een soort mini-kasteeltje! Zoek de boerderij *Stuivenes* maar op. Cunerauweg 132 Achterberg!



Stuivenes van de achterkant. Het vierkante gebouwtje is de Donjon. De rest van de boerderij is later gebouwd

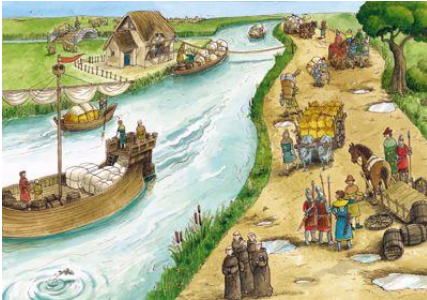
Didactische verdieping Tussen Muren en Poorten

Maak met behulp van de materialen in de leskist een thematafel.

Opdracht 1. Het ontstaan van steden in de middeleeuwen. Hoe ging dat?

Duizend jaar geleden zag Nederland er heel anders uit. Maar rond deze tijd begon het ook snel te veranderen.

Bijna alle Nederlandse steden zijn ontstaan tussen 1200 en 1400. De bevolking nam toe. Handel via rivieren en over zee werd steeds belangrijker. Plaatselijke edelen kregen meer macht en bouwden kastelen.



Op het grondgebied van die kastelen, dicht bij rivieren of knooppunten van wegen, groeiden handelsnederzettingen. De bewoners wilden graag een eigen bestuur. Ze kregen die als *stadsrechten* van de graaf, hertog of bisschop op wiens land zij woonden. De burgers van een stad hadden daardoor voordelen boven de mensen op het platteland, en de steden groeiden dan ook snel.

Kijk met de leerlingen naar het volgende filmpje over het ontstaan van steden in de middeleeuwen:

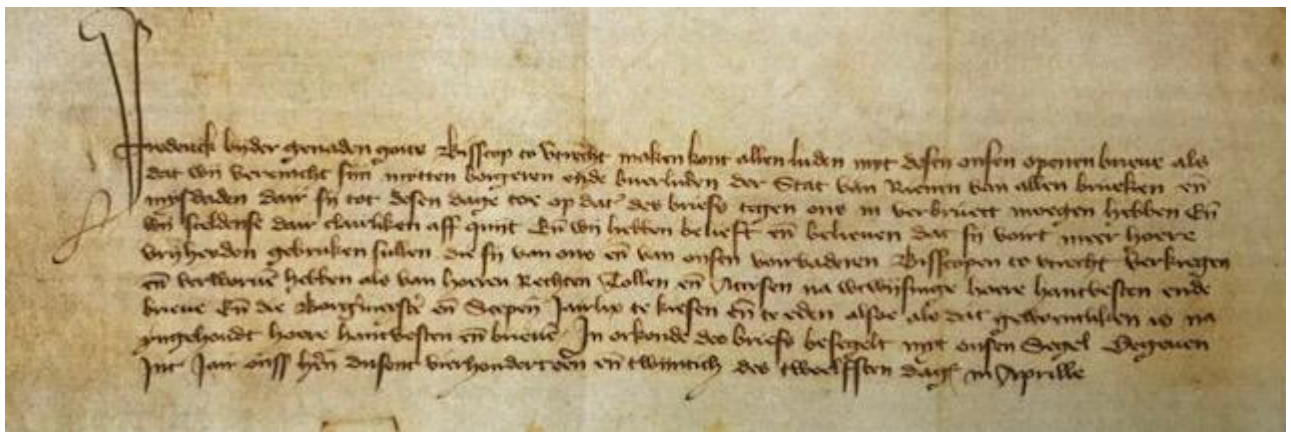
<https://schooltv.nl/video/de-eerste-steden-ontstaan-van-middeleeuwse-steden/>

Laat de kinderen in groepjes werken. Vraag hen een nederzetting te tekenen waaruit later een stad kon groeien. Daar kunnen zij een fantasieomgeving voor nemen maar ook Rhenen. De omstandigheden moeten dus zo gunstig mogelijk zijn om de groei van de nederzetting mogelijk te maken. Let op, belangrijk zijn natuurlijke omstandigheden veiligheid en bereikbaarheid. Verzin een naam voor de nederzetting die uitlegbaar is.

Opdracht 2. Maak je eigen stadsrechten

Rhenen was een stad. Het had stadsrechten. Dat zijn alle rechten die gelden in een stad. Het gaf het recht een muur te bouwen, een markt te houden en recht te spreken. Ze mochten ook een eigen zegel maken, tol heffen of een eigen munt slaan. Zo kon de stad rijker worden. Maar men moest wel soldaten leveren aan de heer als er oorlog was. In de leskist zit een copy van het boekje: De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen. In het boekje staat op pagina 60 een foto van de oorkonde van 12 april 1421 waarin de stadsrechten werden bevestigd die in 1403 waren verleend.

Kijk met de kinderen naar de oorkonde. Kunnen wij dit nu nog lezen? (Als je ervoor doorgeleerd hebt natuurlijk wel!)



Kijk met de leerlingen naar het volgende filmpje over stadsrechten:

<https://schooltv.nl/video/stadsrechten-regels-en-wetten-van-een-stad/>

Gebruik de kleding uit de kist. Stel iemand aan als leenheer. Per groepje komen de kinderen om stadsrechten vragen voor hun nederzetting. Soms is de leenheer dus van adel en soms een geestelijk al naar gelang de kinderen hun nederzetting hebben gepositioneerd.

Hier zijn 10 voorbeelden van stadsrechten/plichten. 1. Wij willen ons eigen bestuur. 2. Wij willen zelf recht spreken. 3. Wij willen een stadsmuur bouwen. 4. Wij willen tol heffen (aan de stadspoort/haven). 5. Wij willen onze eigen munt hebben. 6. Wij willen zelf bepalen met wie wij handel drijven. 7. Wij willen zelf weten of we willen vechten of niet. 8. Wij willen zelf beslissen hoeveel belasting onze burgers betalen. 9. Wij willen onze eigen wetten maken. 10. Wij willen zelf bepalen of wij een markt hebben en wat voor een soort markt dat is.

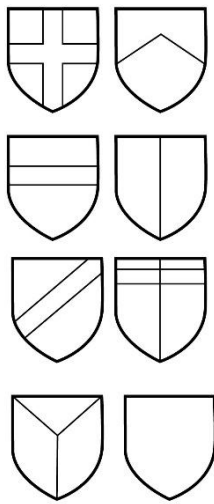
De kinderen moeten in ieder geval een eigen bestuur hebben, een eigen stadsmuur, een eigen munt en een eigen zegel. Verder mogen zij er nog 2 zelf verzinnen passende bij hun eigen situatie. Laat de kinderen hun keuze motiveren. Bij het tweede deel moeten de kinderen hun fantasie de vrije loop laten en 4 rechten/plichten bedenken speciaal voor kinderen!

Maak per groep een oorkonde. [Zie linkje oorkonde.](#)

Gebruik de zegellak set in de leskist om de oorkonde te voorzien van een echt zegel! De getuigende burgers en de leenheer tekenen de oorkonde. [Zie linkje stadsrechten.](#)

Opdracht 3. Ontwerp je eigen stadswapen. We hebben nu een nederzetting en stadsrechten. De nederzetting kan worden voorzien van een muur. En een marktplaats. Nu hebben we een stadswapen nodig voor op ons zegel en voor in de stadspoort. Kijk naar het voorbeeld van het wapen van Rhenen dat in de leskist zit. Wat zie je?

[Zie linkje afbeelding wapen.](#) Het wapen kan worden verdeeld in vlakken. Zie voorbeeld.



Wat komt er in een wapen? Kijk naar de omstandigheden. Ligt de stad bij de zee of een rivier? Of in de weilanden of bij een bos of een gebergte? Blauw kan water aangeven, grijs een gebergte. Er kan ook een spreuk in worden opgenomen, of de namen van de burgers. Of een symbool. Dat kan een dier zijn of een werktuig.

Op dezelfde wijze kunnen kinderen hun eigen munt ontwerpen.

Leskist idee 1. Ridders en kastelen. Hoe werd je vroeger een ridder?

In de leskist zit een boekje getiteld Handboek voor ridders. In het kort ging het zo: Een opleiding tot ridder begon al op heel jonge leeftijd. Alleen jongens van adellijke afkomst konden ridder worden. Zij moesten daarvoor op een kasteel bij een heer gaan wonen en kregen dan onderricht in vechtt technieken, sport en goede manieren. Ze moesten ook veel klusjes doen als harnassen poetsen en de paarden verzorgen. Een ridder moest zich ridderlijk gedragen. Al op zevenjarige leeftijd konden jongens in opleiding gaan. Oefenen in vechten deden ze met houten wapens. Er waren zwaarden, knotsen en lansen. Met een lans kon je iemand uit het zadel wippen. Oefenen in paardrijden deden ze op een houten paard met een bezem! Als de jongens dan 14 waren werden ze schildknaap en moesten ze de ridder bijstaan in de strijd. Na vier jaar werd je dan tot ridder geslagen. Dit gebeurde met een ridderslag, een tik van een zwaard op je schouder. Tegenwoordig gaat dit meestal met de hand.



Er is heel veel online informatie over het onderwerp ridders voor kinderen. Enkele leuke informatieve filmpjes tref je *hier*.

https://willemwever.kro-ncrv.nl/vraag_antwoord/geschiedenis/hoe-werd-je-vroeger-een-ridder

<https://www.glk.nl/vol-verhalen/voor-kinderen/spreekbeurten/zo-werd-je-ridder/>

<http://www.hetwoudderverwachting.nl/hoe-word-je-ridder.html>

<https://schooltv.nl/video/floris-de-vijfde-ridder-uit-de-middeleeuwen/playlist/341/#:~:text=Rid-der%20word%20je%20niet%20zomaar,komt%20van%20Floris%20zijn%20hand>

Met de spullen uit de leskist kan je een spel opzetten waarin 1 kind als ridder in het harnas is die de andere kinderen traint in (zwaard) vecht technieken. De ridder kan een page uitkiezen om eerst enkele technieken mee te bestuderen en om samen deze technieken voor te doen aan de schildknapen in training. Dit is een leuk filmpje om enkele technieken te bestuderen.

https://www.youtube.com/watch?v=16Xv_lYJpE&ab_channel=JohnvandePol. En dit is een leuk filmpje om te laten zien hoe een ridder in zijn harnas werd gestoken. <https://ridders.webkwestie.nl/>. Zorh ervoor dat de kinderen zich ook ridderlijk gedragen! Leuke tips vindt je in het Handboek voor ridders!

Leskist idee 2. Spellen en spelen.



Er werd veel gespeeld in de middeleeuwen. Door zowel arm als rijk en door groot en klein. Sport zoals wij dat kennen bestond niet zo maar veel spellen hadden wel een competitie element. Denk maar aan de riddertoernooien. Veel spellen kennen wij nu nog, ze zijn van alle tijden, hoogstens enigszins aangepast door de mogelijkheden die moderne materialen met zich meebrengen. Maar weten we nog wat kootwerpen is, of bikkelen of glijden op glissen en draaien we nog weleens aan het snorrobot? Op de volgende kunst en cultuur website staan alle middeleeuwse spellen en spelen op een rij.

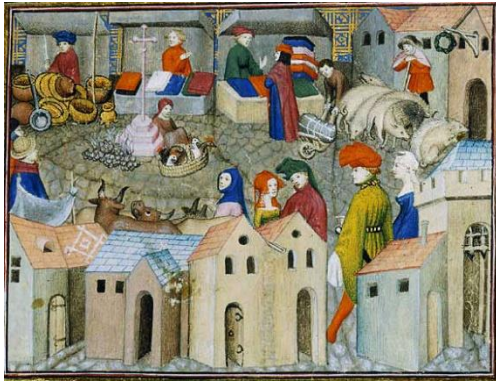
<https://kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/69147-sport-spel-en-speelgoed-in-de-middeleeuwen.html#de-middeleeuwse-speelcultuur>.

Gebruik de materialen uit de leskist en haal een bal, een touw (touwtrekken) uit het gymnastieklokaal en als dat er is een paar hoepels. Hoepels gingen niet om het middel maar werden voortgedreven totdat ze omvielen. Een wedstrijdje hoepelen zal wel buiten op de speelplaats moeten worden gehouden. Haasje over, verstopperkje, tikkertje, zakdoekje leggen, blindemannetje (behalve een grote zakdoek voor de laatste twee) zijn allemaal spellen die zonder materiaal kunnen worden uitgevoerd. Welke materialen waren er voorhanden om speelgoed te maken? Aardewerk, hout, ijzer, textiel en bot en been. Veel spelletjes werden gedaan met stukjes bot en been. Bikkelen: Gooi de bal op. Een kind moet een opdracht uitvoeren met de bikkels voordat de bal de grond weer raakt. Dit kunnen de kinderen zelf verzinnen. Verzin zelf een spel, inclusief spelregels en puntentelling met de bikkels uit het bikkeldoosje. Maar snorrobotjes met behulp van de botjes in het snorrobotten doosje. Kijk hier hoe dat moet. En stuur je filmpje naar het Drents museum.

https://www.youtube.com/watch?v=ORcZajJw4m4&ab_channel=drentsmuseum

Wie kan jongleren kan dit laten zien met de jongleerballen, anders kunnen de ballen gebruikt voor een potje kegelen ook al zo een oud spel. Gebruik plastic waterflesjes als kegels. Beetje water erin anders vallen ze vanzelf al om!

Leskist idee 3. Het leven in een middeleeuwse stad. De markt



De markt was een belangrijke plek in de middeleeuwse stad. Het sociale leven speelde zich hier af. Mensen kwamen van heinde en ver om er hun waar te verkopen of kennis en kunde aan te prijzen. De steden konden niet zonder de aanvoer van voedsel van buiten de stadsmuren. Speciaal voor de stad produceerden de boeren groente, kaas, melk, vlees en graan. Vissers brachten hun vangst naar de vismarkt. Van ver overzee kwamen dadels, vijgen, specerijen en soms ook exotische vruchten als granaatappel.

Ook de ambachtslieden, die in de stad zelf woonden verkochten er hun waar. Kunnen de kinderen bedenken wat voor een ambachten er vertegenwoordigd zijn op de markt? En wat verkochten die dan? Voorbeelden zijn mosterdmaker, mandenmaker, bakker, smid, slager, en leerbewerker. Vaak lag de grote of centrale markt in het centrum van de stad, naast de kerk. Maar er konden verschillende markten zijn. Voor paarden, zoals in Rhenen het geval was, of voor vis. Deze laatste lag dan weer meer richting de zee of de rivier. Er waren dagelijkse, wekelijkse en jaarmarkten. De jaarmarkten waren verbonden aan speciale feestdagen voor de stad. Er was strenge controle. Er mocht niet te veel rommel aan het graan voor het brood worden toegevoegd bijvoorbeeld. En om de versheid te garanderen van de geslachte dieren, bedacht men een simpel systeem. Iedere keer dat een koopman een geslacht dier op de markt te koop aanbood, hakte de marktmeester een stukje poot of vleugel af. Tot vier keer toe, dan wisten de burgers dat het product niet meer 'vers' was. De gilden hielden toezicht op de kwaliteit van de overige ambachtelijk vervaardigde producten. Met behulp van de leskist gaan we een blik werpen op de markt in de middeleeuwen.

Dit filmpje van Daan is leuk en informatief. Er zit wel een kleine overlap in met het daaropvolgende filmpje over de markt. <https://schooltv.nl/video/naar-de-markt-in-de-middeleeuwen-kopen-en-verkopen/> Over de organisatie op de markt gaat het volgende filmpje https://www.youtube.com/watch?v=m14UPx1oMjA&ab_channel=ELOeducatie

Er gebeurt dus van alles op en rond de markt en op straat in de Middeleeuwen. Speel een jaarmarkt na. Het stadsbestuur kondigt de markt aan die wordt gehouden ter ere van.....dat mogen de kinderen zelf bedenken. De stadsomroeper kondigt de markt aan. Er komt een toernooi voor zwaardvechtende ridders (die ridderlijk zijn), marktlui die hun waar (met luide stem) verkopen, een kwakzalver, potsenmakers en een troubadour, kinderen spelen en er worden pannenkoeken en bier verkocht. Ook de leenheer van het kasteel komt langs in zijn harnas. Mathilde en Reinoud lopen ook rond!

Kijkdoos maken. Maak een kijkdoos van een middeleeuws straat/markt. Kijk naar de gelamineerde platen in de leskist voor inspiratie. Er gebeurde dus veel in het middeleeuwse straatbeeld. Het was een komen en gaan van mensen met hun waar. Dieren werden levend verkocht, immers er waren geen koelkasten dus zo bleef het vlees vers! Zie je die mevrouw die een emmer leeggooit? Dat zou best weleens een emmer kunnen zijn die werd gebruikt als wc. Riolering is echt nog niet zo oud. En mensen dachten dat je van jezelf wassen ziek werd. Kan je je voorstellen hoe het in een stad heeft geroken? Maak een lekkere volle kijkdoos met links en rechts de huizen en waar op straat van alles gebeurde.



Als naslag werk voor een eventueel werkstuk of spreekbeurt zijn hier een paar heel leuke websites.

<https://middeleeuwse-stad.jouwweb.nl/hoe-zag-de-middeleeuwse-stad-eruit-1>

https://willemwever.kro-ncrv.nl/vraag_antwoord/geschiedenis/hoe-werd-je-vroeger-een-ridder

https://schooltv.nl/files/Infoblok/Bovenbouw_PO/2013_d_WO_NTR_404226_venz_demiddeleeuwsestad.pdf

https://wikikids.nl/Middeleeuwse_stad

Opdrachten Tussen Muren en Poorten

1. De resten van de stadsmuur



Wat hoort bij welk plaatje?

Zet het nummer in het *witte* hokje bij de juiste afbeelding.

1. Deze woning is gebouwd op de resten van de Spijnderstoren. Ze staat vlak bij de Cunerakerk.
2. Dits is de oude stadsmuur bij de molen
3. Dit is de muur bij het Keldersmanspad. Als je naar beneden rent ga je hard, want het pad loopt van hoog naar laag.
4. Dit is een stuk van de rotonde. Tussen de rotonde en snackbar Colijn.

2 Waar ben je geweest?

Kijk nog een keer naar de foto's bij vraag 1. Als je op deze plaats bent geweest, zet je een kruisje in het *grijze* hokje.

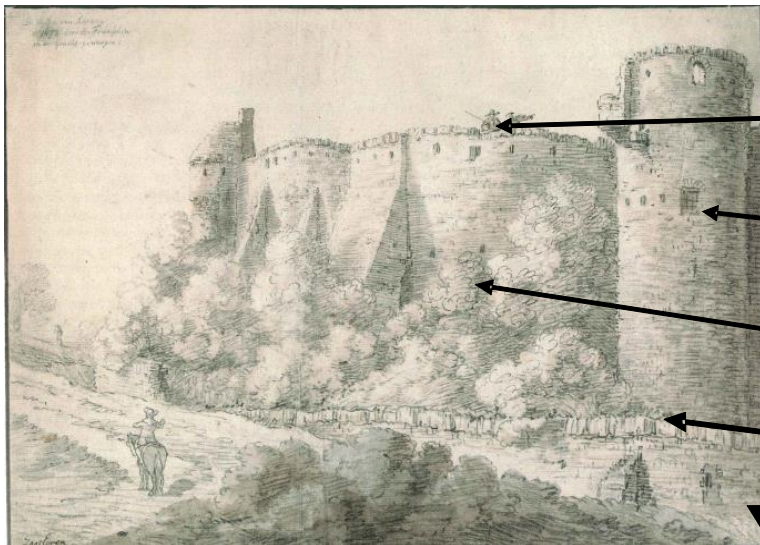
3 Molen op de muur

Waarom staat de molen op de muur? Kruis *het beste* antwoord aan

- ☐ Vanuit de molen kun je op de vijand schieten
- ☐ Dat is voor de sier
- ☐ Hoe hoger de molen staat, hoe meer wind in de wieken en hoe harder de molen kan draaien
- ☐ Vanuit de molen kun je de vijand bespieden

4. Opbouw van de muur

Hier zie je een tekening van de muur van Rhenen van vroeger. Zet de volgende woorden bij de goede pijl:



Muur – Toren – Prikkelstruiken –
Droge gracht – Voormuurtje

5. Verdedigen

Welke *twee* wapens vind je het meest geschikt voor de soldaten die op de muur staan en de stad moeten verdedigen? Zet een cirkel om *twee* woordjes:

Lange speer – schild – pijl en boog – grote stenen – zwaard

6. Aanvallen

Welke slimme plannen kunnen de aanvallers bedenken om in de stad te komen? Welke *twee* plannen vind jij het slimste? Zet *twee* rondjes:

- a. *Soldaten verstoppen in een hooiwagen en die wagen de stad binnen rijden*
- b. *Met ladders tegen de muur op klimmen*
- c. *Een tunnel graven onder de droge gracht en de stadsmuur door*
- d. *Met een blijde (een wagen met een gooibalk) zware stenen tegen de muur smijten*

7. Het verraad van Jacob Tuk

Je hoorde in het verhaal over Jacob Tuk. Jacob Tuk heeft twee hooiwagens expres heel hoog opgeladen. Hierdoor kwamen zijn wagens vast te zitten in de poortopening. De deuren konden niet meer dicht en de vijanden (de Geldersen) konden naar binnen. Stel je voor dat we een vraag zouden kunnen stellen aan Jacob Tuk. Welke zou je dan aan hem willen stellen?

Jacob Tuk,

.....

.....

8. Poortgebouwen

Poorten zijn grote gebouwen. Vaak hebben ze prachtige torens. Bekijk de zes poorten hieronder.

Tel alle ronde torens ronde torens

Tel alle vierkante torens vierkante torens

Tel alle achthoekige torens achthoekige torens

De poort van Zierikzee heeft een trapgevel. Aan de bovenkant van de poort lijken er net twee trappetjes naar elkaar toe te lopen. Welke poort heeft nog meet een trapgevel? Goed kijken!

De poort

Welke poort lijkt jou het sterkste? Zet er een pijltje bij.



Westpoort



Rijnpoort



Bergpoort



Kampen

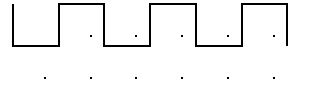
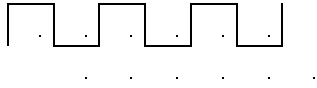


Zierikzee



Elburg

9. Ontwerp je eigen poort



Teken een poort tussen de twee lijnen

Welke van de drie poorten van Rhenen lijkt het meest op jouw poort? Depoort

Kernopdracht tussen muren en poorten

Plaats op het Digibord de afbeelding uit de lade Magazijn/ Powerpoint presentatie/ Beelden Algemeen/ Het Beleg van Rhenen.

De vijand komt naar Rhenen! Dit keer zijn het soldaten van net over de grens, vanuit Duitsland. De mannen van de stad nemen hun wapens en klimmen op de muur. Hieronder zie je vijf mensen uit die tijd. Kies er één uit en schrijf een verhaal. Wat gaat hij/zij meemaken? Komt de vijand in de stad, of houden de Rhenenaren hem tegen? Hoe gaat het aflopen?



*Floris,
Kruisboogschutter,
Rhenen*



*Caspar,
Speerdrager,
Duitser*



*Hildegonde,
vrouw,
Rhenen*



*Joannis,
Knotsdrager,
Rhenen*



*Thomas,
Poortwachter,
Rhenen*

Welke persoon?.....

Zet een rondje om het goede antwoord. Rhenen gaat wel/niet veroverd worden in mijn verhaal

Titel:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Excursies en leskisten

Excursies:

Stadswandeling Rhenen.

Het Cuneragilde organiseert Stadswandelingen. Voor verdere informatie ga naar de lade Op Stap.

Wil je nog meer leren over ridders?

Bezoek kasteel Doorwerth. Hier kun je een maliënkolder en harnas aantrekken en zelf ervaren hoe zwaar dit is.

<https://doorwerth.glk.nl/> Op de site staat een aantal lespakketten.

In kasteel Ammersoyen kun je in de wapenkamer onderdelen van een harnas passen en wapens bekijken waar ridders mee vochten. <https://ammersoyen.glk.nl/>

Leskisten:

Procedure uitleen leskisten door Stads museum Rhenen

In totaal komen er 6 leskisten voor uitleen en 1 museumleskist die in het museum blijft.

De leskisten worden aan de buitenkant voorzien van een thema sticker en de naam van het thema en eventueel een nummer.

Uitleentermijn leskist

De termijn bedraagt 3 weken. De kist kan op een later tijdstip weer geleend worden.

Reservering

De aanvraag voor de reservering dient 1 week van te voren gedaan te worden bij Karel Troostheide

ktroostheide@gmail.com

Telefoon: 06 51501602

Transport bij uitleen

Op het afgesproken tijdstip haalt een medewerker van de school de gereserveerde leskist op in het Stads museum. De medewerker van het museum zorgt dat de kist (na controle op de inhoud) klaar staat.

Inlevering leskist

De medewerker van de school maakt een afspraak om de leskist weer in te leveren bij het Stads museum. De medewerker van het museum controleert de inhoud van de kist op basis van de inhoudsopgave en noteert of verbruiksmaterialen aangevuld moeten worden en geeft dat door aan het team PEER Conchita de Jong drexjongtravel@hotmail.com of Henny Boor hboor21@planet.nl

Museumleskist

Deze kist blijft in het museum en wordt gevuld met historische voorwerpen in uitgeholde vormen in piepschuim zodat objecten weer teruggelegd worden op hun eigen plaats. PEER zorgt voor aanschaf van de kist en het Stads museum voor de vulling en de inbedding.

Literatuur

Duits, H., 'Die ghemenen susteren des besloten convents van St Agnete. Het Agnietenconvent in Rhenen' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* 102-109.

Cox, J., 'Stad van burgers. Rhenen verwerft stadsrechten in de dertiende eeuw' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008), 68-77.

Jong, A. J. de, 'Het Sint Cuneragilde en andere memories. Sociaal-religieuze gilden in Rhenen' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* 142-152.

Kalveen, K. van, 'Rhenen en de Middeleeuwse bisschoppen van Utrecht, 1156-1528. Ter Horst bisschoppelijk bestuurs- en rechtcentrum' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* 78-85.

Kuys, J., 'Het kapittel op de Pancratiuskapel op Kasteel Ter Horst. Geestelijken verbonden aan een bisschoppelijke burcht' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen*, 94-101

Maas, T. & J. Vredenberg (red.), *Beschermd door steen. De stadsmuren van Rhenen* (Utrecht 2014)

Schoemaker, L., 'De stadsverdediging van Rhenen omstreeks 1530. De verdedigingswerken van een grensstad' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* 120-131.

Rietberg, B., 'De aanleg van het Hoornwerk met bastions. Rhenen als onderdeel van de Grebbelinie' in: L. Bultje-van Dillen (red.), *Geschiedenis van Rhenen* 246-257.